

BORYS CYMBROWSKI*

Uniwersytet Opolski

Wiktor Marzec (2016). *Rebelia i reakcja. Rewolucja 1905 roku i plebejskie doświadczenie polityczne*. Łódź–Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego i Universitas.

CYTOWANIE

Cymbrowski Borys (2017). *Wiktor Marzec (2016). Rebelia i reakcja. Rewolucja 1905 roku i plebejskie doświadczenie polityczne*. Łódź – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego i Universitas (recenzja). „Studia Krytyczne” Nr 4: 169–174.

Książka Wiktora Marza wpisuje się w pewien szereg książek, które proponują nowe spojrzenie na źródła współczesnych problemów polskiego społeczeństwa. Chodzi o *Fantomowe ciało króla* Jana Sowy (2011) i *Prześnioną rewolucję* Andrzeja Ledera (2014). Sowa, czerpiąc z psychoanalizy Jacquesa Lacana oraz historii społecznej, a może przede wszystkim socjologii historycznej, definiuje położenie Polski jako peryferyjne i na nowo odkrywa idiosynkrazje polskiej historii, zwłaszcza w kontekście relacji Polaków do wschodnich sąsiadów: Litwinów, Białorusinów, a nade wszystko Ukraińców – poddawanych procesowi kolonizacji, co rzutuje na obecne relacje, niewolne od nierówności i nie zawsze partnerskie, z tymi narodami. Leder podobnie, wykorzystuje psychoanalizę Lacana do tego by zanalizować skutki, jakie dla świadomości Polaków miała niechciana rewolucja społeczna, która – jak argumentuje – rozegrała się między 1939 a 1956 rokiem i została „prześniona”, tj. nie zapisała się w świadomości społecznej. Źródłami tej rewolucji miały być nazizm w postaci okupacji hitlerowskiej i Holocaust, który w bardzo krótkim czasie pozbawił społeczeństwo polskie komponentu żydowskiego, a następnie socjalistyczna rewolucja społeczna w wydaniu stalinowskim, która doprowadziła do

---

* ul. Katowicka 89, 45-061 Opole; e-mail: cymbrowski@uni.opole.pl

zrównania struktury społecznej i *de facto* uformowała z Polaków nowoczesny naród polityczny. Obie prace mierzą się z trudnym problemem relacji z bliskimi sąsiadami oraz kształtowania się tożsamości narodowej w oparciu o stosunki z nimi uwzględniając mechanizm wyparcia, zaczerpnięty z instrumentarium psychoanalitycznego.

Jednak odniesienie do psychoanalizy jednoznacznie umiejscawia obie prace w obszarze krytyki kultury; w obrazowy sposób pokazuje procesy zbiorowe, jednak uniemożliwia, a w każdym razie znacznie utrudnia podjęcie polemiki ze strony badaczy empiryków, dla których takie ujęcia stanowią spekulacje, przez co nie widzą możliwości dyskusowania z nimi.

Podobnie do Sowy, praca Marca zakorzeniona jest w socjologii historycznej. Trzeba jednak zaznaczyć, że Sowa wykorzystuje literaturę z zakresu historii społecznej i socjologii historycznej w zasadzie w celu zdefiniowania peryferyjności polskiej kultury, by w ten sposób ukazać kolonialny charakter relacji Polaków do narodów sąsiednich, podczas gdy dla Marca socjologia historycznej nie służy udokumentowaniu tezy, na której zbudowany jest argument; *Rebelia i reakcja* w mniejszym stopniu jest esejem, a bardziej stanowi studium empiryczne; teza o podziale na prawicę i lewicę jako rezultacie kształtowania się polskiej polityczności opiera się na wnikliwej analizie archiwaliów (wykorzystanie warsztatu historyka), oraz krytyce opracowań historycznych (to warsztat socjologa historycznego).

Z Lederem łączy Marca wykorzystanie pojęcia „imaginarium społecznego” – wprowadzonego przez Charlesa Taylora (2010), pozwalające na omówienie wyobrażeń zbiorowych, wizji świata, podzielanych przez zbiorowości ludzkie, dzięki czemu możliwa staje się dyskusja „plebejskiego doświadczenia politycznego”.

Rebelia i reakcja nie ma odniesień psychoanalitycznych, co wcale nie oznacza, że badacze kultury nie znajdą w niej nic ciekawego; albo że brakuje jej krytycznego zacięcia. Otóż nie. Marzec stara się osiągnąć tą książką kilka celów.

Po pierwsze celem jest odtworzenie źródeł polskiej polityczności, specyfiki polskiego podziału na lewicę i prawicę. Marzec nie odtwarza Rewolucji 1905; korzysta ze źródeł oraz opracowań historycznych, żeby – jak sam pisze – uprawiać „szeroko rozumianą historię intelektualną, konsekwentnie rozszerzoną także na warstwy nieinteligentkie” (Marzec 2016: 459). Efektem tych prac – to po drugie – jest przedstawienie działań zbiorowych okresu rewolucji 1905–1907 jako powstania podmiotu zbiorowego – w co najmniej dwóch konkurujących ze sobą wymiarach: klasowym i narodowym. Po trzecie, jest opis powstającej w toku wydarzeń rewolucyjnych proletariackiej sfery publicznej – specyficznego zjawiska współdefiniującego nowoczesną polityczność, lecz bardzo ulotnego i między innymi dlatego stosunkowo rzadko opisywanego w pracach naukowych.

Marzec nie korzysta z dorobku Lacana, niemniej operuje w pewien sposób wspomnianą kategorią wyparcia. Wydarzenia rewolucyjne 1905–1907 zostały wyparte z pamięci zbiorowej. Jak zauważa autor, nie bez związku z wyparciem doświadczenia nowoczesności: „Zarówno geograficzny, jak i kulturowy rdzeń tej Polski, o której opowiada dominująca dziś narracja historyczna, to ziemie dawnego Królestwa Polskiego. Gdy sobie to uświadomimy, nieobecność doświadczenia nowoczesności w naszej pamięci społecznej stanie się jeszcze bardziej uderzająca. To tutaj bowiem owo doświadczenie było najbardziej gwałtowne i dramatyczne. Po żywiłowym i zazwyczaj bezwzględnym peryferyjnym kapitalizmie przełomu XIX i XX wieku, gwałtownym, choć posiadającym wyspowy charakter, uprzemysłowieniu i znacznych migracjach wewnętrznych, z tego okresu w naszej świadomości historycznej nie pozostał niemal żaden ślad. Nawet jeśli się to zmienia (...) to wciąż brak w obrazie przeszłości miejsca na spuściznę walk społecznych” (Marzec 2016: 40–41).

Innym pojęciem operacyjnym, zaczerpniętym spoza klasycznej teorii społecznej i socjologii historycznej, jest „ponowne obsadzenie” (*Um-besetzung*) Hansa Blumenberga (1966). Pomaga ono Marcowi wypełnić zadanie napisania „historii intelektualnej warstw nieinteligentkich”. Marzec dodaje do niego sformułowanie: „pustego miejsca”. W takiej postaci: „ponowne obsadzenie pustego miejsca” odnosi się do doświadczenia nowoczesności, jakim był zryw robotniczy początku XX wieku, oraz zmiany myślenia jakie on wywołał. Owo „puste miejsce” to luka, która pozostała po przednowoczesnych definicjach polskości, tych osadzonych w dworskowej sielskości, spustoszonych przez przemysłową nowoczesność i polityczne „przebudzenie”, jakim była rebelia robotnicza. Na ziemiach polskich Imperium Rosyjskiego nie tylko związana była ona z doświadczeniem nowoczesności w sensie kolektywnego uświadomienia sobie kapitalistycznego sposobu produkcji, lecz na dodatek jeszcze kulturowej odrębności, mocno zakorzenionej w języku i religii. Owo „ponowne obsadzenie” dotyczy wypełnienia „pustego miejsca” po narodzie szlacheckim nowoczesną na wskroś ideą narodu. Nowy naród, skonstruowany przez skonsolidowany obóz Endecji nie był już wspólnotą stanową (jak naród szlachecki), lecz wspólnotą kulturową, organiczną, której retoryczna budowa składała się z przyrodniczych analogii. Taki naród był gotowy do konfrontacji z wrogami narodowościowymi i rasowymi jako ciałami obcymi, w ten sposób substancjalizując polityczny antysemityzm, który dalej dojrzewał, już w dwudziestoleciu międzywojennym.

Odniesienia do oddolnej historii, nastawionej na odtwarzanie działania ruchu społecznego; dynamiki i przemian, które w jego łonie zachodzą, wyobrażeń zbiorowych stanowiących bazę podejmowanej działalności wspiera Marzec jeszcze jednym teoretycznym założeniem: owe wyobrażenia zbiorowe nie przeistaczają się wcale automatycznie

w część polityczności – jest to proces bardzo złożony, który autor stara się systematycznie odtworzyć. W tym celu sięga po koncepcję proletariackiej sfery publicznej Oskara Negta i Alexandra Klugego (1993 [1972]) – dwóch uczniów Jürgena Habermasa, którzy na fali wydarzeń lat sześćdziesiątych poddali krytyce i uzupełnili klasyczną dziś koncepcję burżuazyjnej sfery publicznej, często przywoływaną w analizach zjawisk takich jak problem demokratycznej reprezentacji politycznej czy nawet analiz przestrzeni publicznej miast.

Pojęcie proletariackiej sfery publicznej pozwala systematycznie ująć tę dyskursywnie powstającą polityczność jako realne stawanie się. Co więcej, jak zakładają Negt i Kluge, tak jak Habermasowska, mieszczańska sfera publiczna opiera się na logice kapitału (wyrasta z niej, bo środek wymiany dóbr i usług to kwintesencja mieszczańskości), tak proletariacka sfera publiczna wyrasta z produkcji (robotniczy kontekst życia – *Lebenszusammenhang* – obraca się wokół produkcji i pracy). Z tego powodu sfera publiczna (zarówno ta burżuazyjna, jak u Habermasa, czy proletariacka, jak u Negta i Klugego) ma zawsze klasowy charakter; kwestie innych czynników różnicowania społecznego są wobec niej wtórne. Odniesienie do proletariackiej sfery publicznej w opracowaniu Marca jest pionierskie - i to podwójnie. Po pierwsze, książka Negta i Klugego (wyd. oryg. 1972, tłumaczenie ang. 1993) przeszła w Polsce zupełnie bez echa i nie pojawiła się nawet w kontekście omówień klasycznej pracy Habermasa, co jest zaskakujące o tyle, że teoria proletariackiej sfery publicznej znakomicie nadaje się do analizy protestów społecznych i spontanicznych ruchów masowych, takich jak powstanie „Solidarności” i jej działanie, a także „klęska” (Ost 2007) w wyniku współstanowionych przez nią przemian ustrojowych. Po drugie, Marzec przygląda się proletariackiej sferze publicznej w przeszłości; odtwarza ją przy pomocy metod historii społecznej, żeby lepiej ukazać klasowy charakter zrywu 1905–1907. „Plebejskie doświadczenie polityczne” w podtytule sugeruje właśnie polityczną podmiotowość, która dzięki wydarzeniom rewolucyjnym z początku XX wieku właśnie się przebudziła.

Bardzo interesującym zabiegiem Marca jest skupienie się na wydarzeniach rewolucyjnych nie w Warszawie, której udział w Rewolucji 1905 został nieźle udokumentowany, a przepracowanie tego zagadnienia wiązał się z doświadczeniem inteligencji jako kulturotwórczej warstwy społecznej (por. Marzec 2016: 41–42 wraz z przypisem 67). Koncentracja na Łodzi – wielkim ośrodku przemysłowym – umożliwia analizę autentycznych doświadczeń robotników, bez konieczności polegania na przekazie odmiennej klasowo, nieplebejskiej narracji inteligentkiej, nawet jeśli wielu przedstawicieli tej warstwy brało czynny udział w tamtych wydarzeniach. To ułatwiło odtworzenie plebejskiego, czy raczej proletariackiego charakteru rewolucyjnej sfery publicznej. Marzec jednak nie do końca wykorzystuje potencjał tkwiący w defini-

cji proletariackiej sfery publicznej Negta i Klugego i trochę jakby zda-
je się na interpretację Martina Breaugha (2013 [2007]), który mocniej-
szy nacisk niż Negt i Kluge – a także Habermas (2007) – kładzie na
„plebejskie doświadczenie” – kluczowe pojęcie w opowieści Marca. Ha-
bermas, Negt i Kluge zajęci są bardziej tworzeniem się sfery publicz-
nej, niż doświadczaniem jej wymiarów. Nie należy przez to rozumieć,
że doświadczanie nie jest istotne, lecz różne warianty sfery publicznej,
w zależności od materialnych podstaw, na których określony typ sfery
publicznej się opiera, mają różną trwałość. Proletariacka sfera publi-
czna, która wyrasta z doświadczenia procesów produkcji, jest nie tylko
znacznie mniej trwała, niż burżuazyjna – oparta na kapitale. Proleta-
riacka sfera publiczna jest w dodatku bardziej podatna na ingerencje
z mieszczańskiej sfery publicznej, które ją znacznie osłabiają i przy-
czyniają się do jej nietrwałości. Fakt ten bez wątplenia wpływa na
charakter doświadczenia robotników, którzy sferę tę współtworzą.

Koncentracja uwagi na robotniczej Łodzi ułatwia Marcowi odtwo-
rzenie tego plebejskiego momentu mobilizacji społecznej, którego
uchwycenie w pełnej inteligentów Warszawie byłoby bardzo trudne,
jeśli nie niemożliwe, z uwagi na to, że Warszawa jako soczewka życia
politycznego i towarzyskiego jest bardzo dobrze opisana w literaturze
przedmiotu.

Główna teza Marca dotyczy tego, że Rewolucja 1905 wygenerowała
narodziny nowoczesnej polskiej polityczności; że w jej trakcie plebej-
skie doświadczenie przeobraziło się w proletariacką sferę publiczną.
W ten sposób klasa robotnicza stała się świadomym podmiotem polity-
cznym. Ale częścią tego procesu, nie mniej znaczącą niż sam zryw re-
wolucyjny, było dostosowanie się do porewolucyjnych warunków, które
w dużej mierze wynikało ze starcia się nurtów rewolucyjnych oraz
konserwatywnej reakcji. Marzec argumentuje, że to właśnie owa reak-
cja zaowocowała konsolidacją Narodowej Demokracji, w wyniku czego
starcie się tych dwóch obozów wyznaczyło bieguny polskiej polityczno-
ści po 1918 roku. Pozostaje teraz zmierzyć się z odpowiedziami na py-
tania dotyczące charakteru polskiej polityczności poza częścią rosyjską
w świetle doświadczeń Rewolucji 1905 roku – ożywienia myślenia na-
rodowego w duchu organicystyczno-nacjonalistycznym oraz faktu, że
idea rewolucji – mimo klęski rebelii – napędzała działanie polskiej le-
wicy i później.

Bibliografia

- Blumenberg (1966). *Die Legitimität der Neuzeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
Breaugh M. (2013). *The Plebeian Experience: A Discontinuous History of Political Free-
dom*. New York: Columbia University Press.
Habermas J. (2007). *Strukturalne przeobrażenia sfery publicznej*. Warszawa: Wydaw-
nictwo Naukowe PWN.
Leder A. (2014). *Prześlona rewolucja. Ćwiczenie z logiki historycznej*. Warszawa: Wy-
dawnictwo Krytyki Politycznej.

- Marzec W. (2016). *Rebelia i reakcja. Rewolucja 1905 roku i plebejskie doświadczenie polityczne*. Łódź – Kraków: Universitas i Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Negt O, Kluge A. (1993). *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.
- Ost D. (2007). *Kłęska solidarności. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Sowa J. (2011). *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną Formą*. Kraków: Universitas.
- Taylor C. (2010). *Nowoczesne imaginaria społeczne*. Kraków: Znak.